

ATSTOVAVIMO PRINCIPAS KAIP LYČIŲ LYGYBĖS ASPEKTO INTEGRAVIMO PRIEMONĖ

Meilutė Taljūnaitė

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Įvadas

Pasaulyje nuolat daugėja moterų, dalyvaujančių ekonominiame, socialiniame ir politiniame gyvenime. Jų įtaka ir vaidmuo taip pat auga. Šalies demokratija neišvaiduojama be moterų dalyvavimo sprendimų priėmimo procese bet kuriuo visuomenės struktūros lygmeniu. Moterų ir vyrų lygių galimybių principas socialinėje srityje nėra gerai įtvirtintas.

Dėl moterų informacijos centro leidinių Lietuvoje paplito lyčių lygybės aspekto integravimo strategijos (*gender mainstreaming*) kaip „bet kokios planuojamos veiklos, įstatymų, strategijų ir programų visose srityse ir visais lygmenimis vertinimas atsižvelgiant į poveikį tiek moterims, tiek vyrams“ apibrėžimas, suformuluotas vadovaujantis Jungtinių Tautų vystymo programa. „Remiantis šiuo aspektu moterų ir vyrų interesai ir patirtis tampa esminiu kriterijumi ... įgyvendinant, kontroliuojant ir vertinant bendras veiklos kryptis bei programas visose politikos, ekonomikos ir visuomeninėse srityse“ (<http://www.lygus.lt>).

Lyčių lygybės aspektas atkreipia dėmesį ne į moteris, o į santykį tarp lyčių. Kai kurios valstybės yra numačiusios kvotas moterims parlamente, valdymo sistemoje, valstybinėse institucijose: „1994 m. Belgijos parlamentas patvirtino įstatymą, pagal kurį partijos neregistruojamos rinkimams, jei vienos lyties atstovai sudaro daugiau kaip du trečdalius kandidatų. Argentinoje nuo 1991 m. įstatymu įvesta 30 proc. Moterų kvota visuose partijų rinkimų sąrašuose, kitu atveju partijų sąrašų rinkimų komisija netvirtina. Norvegijos Lyčių lygybės aktas reikalauja ne mažesnio kaip 40 proc. Moterų atstovavimo valdymo sistemoje“ (Šeduikienė, 1998, p. 9). Lietuvos Respublikos Seimo narės Irenos Vėsaitės panašios iniciatyvos prieš rinkimus į Europos Parlamentą 2004 m. Seime nesulaukė jokių palaikymo.

Todėl šiame straipsnyje bandoma pažvelgti į pasipriešinimo kvotų įvedimui kai kuriuos aspektus, siūlant kurti ir bandyti plačiau diegti „atstovavimo“ (*targets*) koncepciją reprezentuojant visose srityse lyčių lygybę.

Lygių galimybių užtikrinimo paieškos Europos Sąjungoje

Vienas svarbiausių Europos Sąjungos socialinių principų yra vyrų ir moterų lygių galimybių reikalavimas, kuris remiasi Europos Bendrijos sutar-

ties 119 straipsniu. Šis straipsnis nustato, kad kiekviena valstybė narė garantuoja, o vėliau taiko principą, kad vyrai ir moterys už vienodą darbą gauna vienodą atlyginimą. Iš pradžių šis straipsnis buvo įtrauktas į sutartį, norint panaikinti galimus vienu valstybių narių, leidžiančių nevienodą darbo apmokėjimą, ekonominius pranašumus prieš kitas, kurios griežtai laikosi vyrų ir moterų lygių galimybių principo. Nuo pat Europos Bendrijos įkūrimo pradžios vyrų ir moterų lygių galimybių koncepcija lietė tik jų darbo užmokesčio lygybės klausimus. Vyrų ir moterų lygių galimybių klausimai plėtojami Amsterdamo sutarties 2 ir 3 straipsniuose, kurie skelbia šią lygybę kaip vieną Europos Sąjungos tikslų. Šių straipsnių reikšmė iš paprasto ekonominio reikalavimo išaugo į fundamentalų teisingumo principą. Naujasis Amsterdamo sutarties 13 straipsnis turėtų pateikti atitinkamų priemonių prieš lyčių diskriminaciją taikymo teisę ir galimybes. Šios sutarties 141 straipsnis užtikrina specifinį teisinį pagrindą vyrų ir moterų lygioms galimybėms įgyvendinti.

Pažymėtinos kai kurios vyrų ir moterų lygybę darbo santykiuose nustatančios direktyvos, pvz., 75/117/EEC – dėl vienodo apmokėjimo už vienodą darbą ir 76/207/EEC – dėl vienodų galimybių užtikrinimo įsidarbinimo, profesinio mokymo ir darbo sąlygų srityje.

Tik nuo 1996 metų Europos Komisija vyrų ir moterų lygių galimybių klausimą paskelbė (EK komunikatas COM(96)67) savo strateginiu tikslu ir siekė išplėtoti jo veikimo ribas įvairiausiose srityse. Pagal šį komunikatą turi būti imtasi kur kas efektyvesnių veiksmų, užtikrinančių vyrų ir moterų lygybę gerinant įvairiausių programų (politinių doktrinų) kokybę.

Pavyzdžiui, vyrų ir moterų lygių galimybių klausimas tapo pagrindinis gyventojų užimtumo strategijoje, kuri buvo patvirtinta Liuksemburgo susitikime 1997 metų gruodį, remiantis Europos Komisijos komunikatu (COM(97)497).

Struktūrinių fondų politika ir jų panaudojimas taip pat atliko vieną pirmųjų šios srities vaidmenų: vienas struktūrinių fondų reguliavimo tarybos siūlomų (COM(98)131) tikslų yra vyrų ir moterų lygių galimybių užtikrinimas.

Inicijuodama penktąją Bendrąją tyrimų programą (1998–2002) Europos Komisija nusprendė įtraukti vyrų ir moterų lygių galimybių dimensiją ir siekti didesnio moterų dalyvavimo Europos mokslo tyrimuose. Šis ketinimas buvo paskelbtas

komunikate „Apie vyrų ir moterų lygių galimybių inkorporavimą visose Bendrijos politikose ir veiklos srityse“ (COM(98)122 final). Principas galioja ir šeštojoje Bendrojoje programoje.

Moterų dalis technologinės pažangos ir mokslinių tyrimų srityse lieka gana nedidelė. Kadangi nuo 1990 metų visų Europos Sąjungų šalių mokslo sistemoje jau buvo konstatuota neadekvačiai maža moterų dalis, įvairios valstybės ėmėsi skirtingų priemonių vyrų ir moterų lygioms galimybėms skatinti. Santykinai jas būtų galima įvardyti kaip:

- ***Skaičiaus didinimo ir pažangių veiksmų tikslai.***

Čia patenka valstybių bandymai skirti tikslinį įvairių projektų, sprendžiančių lygybės problematiką, finansavimą. Vokietijoje 1996–2000 metais skirta beveik 368 milijonai eurų moterų stipendijoms, užtikrinančioms joms galimybę įgyti būtiną kvalifikaciją siekiant profesorių pareigų. Ketverius metus Danijoje vykdyta programa FREJA (*Female Researches in Joint Action*) disponavo 10,5 milijono eurų biudžetu ir rėmė projektus, kuriuos vykdė jaunos aukštos kvalifikacijos moterys. Švedijoje buvo įkurtos 31 profesorių, 75 mokslo darbuotojų ir 120 doktorantų pareigybės, siekiant pritraukti į jas moteris. Suomijoje visais vyriausybės lygiais, patariamose ir kitose atitinkamose struktūrose, įskaitant keturias nacionalines Mokslo tarybas, buvo siekiama ne mažesnio kaip 40% moterų atstovavimo.

- ***Moterų skaičiaus didinimas universitetuose.***

Danijos vyriausybė paskyrė kelis atsakingus tarnautojus už lygių galimybių įgyvendinimą universitetuose ir viešųjų kampanijų organizavimą mokyklose skatinant merginas rinktis mokslinius kursus. Italijos universitetinio lavinimo ir mokslo ministerija sudarė darbo grupę „Kultūros skirtumams ir moterų studijoms universitetuose“. Prancūzija, Airija ir Liuksemburgas taip pat inicijavo daug įvairių priemonių siekdami skatinti jaunas merginas rinktis mokslinę karjerą.

- ***Administracinių struktūrų steigimas.***

Jungtinėje Karalystėje įkurtas Prekybos ir pramonės departamentui priklausantis Plėtros skyrius, kuris veikė kartu su Švietimo ir užimtumo departamentu bei Mokslo tarybomis. Vokietijos švietimo ir mokslo federalinėje ministerijoje buvo įsteigtas skyrius „Moterys švietime ir moksle“. Italijoje 1998 metais įsteigta „Lygių galimybių“ komisija, priklausanti Nacionaliniam tyrimų centrui.

- ***„Moterų studijos“.***

Daugelyje Europos Sąjungos valstybių narių moterų tyrimai įgijo vis didesnę masę ir reikšmę.

Nesunku pastebėti tam tikrų paralelių su šiuo laikotarpiu Lietuvoje vykusiais procesais, atitinkamų įstatymų priėmimu, institucijų steigimu, Moterų centrų kūrimu, programų vykdymu ir mokslinių tyrimų plėtra.

Remiantis ES rekomendacijomis, siekiama, kad iki 2002 m. mokslo struktūrų projektuose, gaunančiuose finansinę paramą ir pan., bet kurios lyties atstovų būtų ne mažiau kaip 30% visų narių, o iki 2005 m. – 40%. To lyg ir reikėtų siekti, tik kaip? Vienas galimų būdų yra moterų kvotų įvedimas moksle (prisiminkime minėtą Švedijos ar Suomijos patirtį) arba atstovavimo principo diegimas visais mokslininko karjeros lygiais.

A. Purvanecko ir G. Purvaneckienės (2001) dviejų tyrimų (anketinių apklausų) lyginamoji studija pateikia respondentų vertinimus, kaip pasikeistų ekonomikos reforma, užsienio politika, socialinė apsauga, sveikatos apsauga, krašto apsauga ir pan., jeigu moterys sudarytų reikšmingą valdžios dalį. Žinoma, moterų buvimas valdžioje ir jų galimų veiksmų kultūros ir švietimo srityje vertinimai (nors būtent šioje srityje Lietuvoje kartais turime ministrų) yra toli gražu ne tas pats kaip ženklėsnis moterų dalyvavimas įvairiausiuose mokslo lygiuose, bet pateiksime šių autorių rezultatus: vyrai rečiau nei moterys tiki, kad moterims primant sprendimus kultūra ir švietimas pasikeistų į gerąją pusę. Lyginant 2000 metais numatomus pokyčius su 1994 metų rezultatais, aiškėja, kad beveik nesikeitė moterų požiūris, o dalis vyrų, manusių, kad moterų dalyvavimas pakeistų kultūrą ir švietimą į gerąją pusę, dabar įsitikinę, kad tai nepakeistų nieko. Pažymėtina, kad tik labai mažai žmonių mano, jog moterų dalyvavimas politikoje turėtų įtakos švietimo ir kultūros pasikeitimui į blogąją pusę. Aukštesnio išsilavinimo žmonės dažniau tiki, kad moterims dalyvaujant sprendimų priėmimo procese kultūra ir švietimas pasikeistų į gerąją pusę (65% moterų ir 50% vyrų, turinčių aukštąjį išsilavinimą).

2001 metų tyrimu „Demokratija ir moteris: akademinės moterys Lietuvos ir ES darbo rinkoje. Dabartis ir perspektyvos“, kurį rėmė Atviros Lietuvos fondas, siekėme atskleisti kai kuriuos moterų socialinės diskriminacijos veiksnius Lietuvos moksle ir numatyti pagrindines priemones šios rūšies diskriminacijai neutralizuoti užtikrinant demokratijos plėtrą Lietuvos akademinėje bendruomenėje. Socialiniai moterų ir vyrų lygybės klausimai, kurių tyrimas šiuo metu yra plėtojamas dalyvaujant Europos Komisijos remiamuose penktosios Bendrosios programos projektuose „Viešoji politika vyrų ir moterų lygių galimybių aspektu“ ir „Plėtra, vyrų ir moterų lygybė bei valdymas: pilietinis ir politinis moterų atstovavimas ir aktyvumas ES šalyse kandidatėse 2002–2005 metais“, neišvengiamai nagrinėja moterų atstovavimo strategijos kūrimo problemas.

Moterų kvotų įvedimo moksle vertinimai

Atlikome dvidešimt interviu su žmonėmis, turinčiais mokslo laipsnį ir / arba pedagoginį vardą, priklausančiais akademinėi bendruomenei, užiman-

čiais įvairaus lygio pareigas ir turinčiais skirtingus statusus (nuo asistento ir doktoranto iki profesoriaus, akademiko bei mokslo administratoriaus valstybės lygiu). 40% atrinktųjų sudarė vyrai. Aštuoni interviu buvo atlikti su kitų šalių atitinkamais ekspertais iš Suomijos, Rusijos, Latvijos, Šveicarijos, Italijos, JAV ir Vokietijos. Jų vertinimai taip pat labai praturtino tyrimo medžiagą, nes vieni jų buvo Rytų ir Centrinės Europos mokslininkai, dirbantys Vakarų mokslo įstaigose ir universitetuose, kiti – Vakarų mokslininkai, dirbantys Vakarų mokslo institucijose.

Pateiksime moterų kvotų įvedimo moksle vertinimus, kurie grupuojasi vienoje „už“ ir „prieš“ ašyje (iš dalies pripažįstant jas kaip laikiną priemonę), skiriasi tik argumentacija.

Neigiami vertinimai (prieš)

Respondentas apie kvotas moterims pasisako labai neigiamai, lygina jas su kvotomis žydams ar juodaodžiams. Mano, kad jas galima įvesti privačiose institucijose arba verslo srityje, bet jokių būdu ne valstybinėse įstaigose: tai yra diskriminacija su priešingu ženklu (vyr., 37 m., soc. m. dr., Rusija).

Kvotų įvedimą respondentas vertina neigiamai, nes jos pateisina tam tikrą apribojimą ir politikoje, ir moksle. Be kvotų gali būti išrinktos visos moterys, pvz., į Mokslo tarybą, jeigu tik jų turima kvalifikacija atitinka keliamus reikalavimus (vyr., 45 m., filoz. m. dr., Lietuva).

„Nežinau, ko siekiama tomis kvotomis. Moterys turi pakankamai galimybių dalyvauti tose valdymo struktūrose, pas mus jau per daug, ko gero. Svarbu, kad vadovų pareigas užimtų žmonės, kurie išmestų iš galvos tas kvotas ir priimtų žmones pagal jų kompetenciją. Patronavimo pozicija, kurią kartais užima vyrai, yra asmenybių problema, ne vyrų problema“ (vyr., 50 m., teisė, prof., Lietuva).

Respondentas moterų kvotų įvedimą vertina neigiamai, nes prieš tai reikia sukurti edukacinę sistemą, galinčią adekvačiai rengti moteris konkurencijai su vyrais (vyr., 56 m., prof., Italija).

Nepalaiko kvotų. Respondentė tiki, kad moterys turi problemų įsitraukdamos į akademinę bendruomenę, kad yra moterų diskriminacija, ne asmeninė, bet bendra, tačiau tai jas mažiau įžeidžia negu paternalizmas, kad joms reikalinga speciali vyrų globa (mot., 41 m., prof., antropologė, JAV).

Į moterų kvotas politikoje žiūrima kaip į teigiamą reiškinį, jei jos naudojamos kaip moters pritraukimo į politiką instrumentas, bet mūsų visuomenėje tai nepasiteisino. Kvotos reikalingos, nes mūsų moterys nesiskverbia į politiką, o jeigu jos plūstų, tada, aišku, jos nereikalingos. Moksle kvotų neturėtų būti, nes moksle reikia parodyti savo galimybes, sugebėjimą dirbti mokslinį darbą ir reikia

būti profesoriumi, nes turi žinių, o ne dėl to, kad esi moteris (mot., 32 m., soc. m. dr., Lietuva).

Apie kvotas pasisako skeptiškai: kur tas protingas, kuris žinos, kokioje srityje kokių kvotų reikia? Mes jau žinome, kuo tai baigiasi... Vis tiek atėjome į demokratiją. Manau, kad čia turi būti natūralūs procesai, jie turi nusistovėti (vyr., 35 m., technologijos m. dr., Lietuva).

Kvotų moterims idėja respondentei nepatinka, nes jomis įteisinama moterų subordinacija vyrams. Niekada nebuvo kvotų *fifty per fifty*, paprastai kvotos numato 30 ar 40%. Teoriškai, jei bus įvestos kvotos, vyrai visada galės pasakyti: turite savo kvotas, ko dar norite? Tikiu, kad yra situacijų, kur kvotos yra būtinos. Įvedant kvotas negalima sustoti, tai tik pirmas žingsnis, antrasis – lygybė be kvotų (mot., 30 m., filologė, asistentė, Italija).

Teigiami (iš dalies už)

Į kvotas žiūrima pozityviai, bet tai turėtų būti labai laikina priemonė, nes priešingu atveju mums gali iškilti ta pati amerikiečių problema (korektiškumo, kvotų ir t. t.) (mot., 29 m., soc. m. doktorantė, Lietuva).

Šveicarijoje kvotos profesoriaus vietai užimti niekada nebus priimtoms, nors čia ir yra tam tikros rūšies pozityvi moterų diskriminacija, pvz., vedybų proga moterys gauna 40 000 frankų. Bet tam tikrą laikotarpį kvotos turėtų būti, gali būti įvairūs modeliai. Mes turime tiesiog pabandyti. Moterų eliminavimas (*exclusion*) tampa vis subtilesnis (mot., 42 m., PhD, Šveicarija).

Jeigu kvotos yra kokios nors tikslingos politikos, kompleksinės, interdisciplinarinės politikos dalis, vadinkite kaip tik patinka, žaidimo taisyklės kvotų sistemai turi būti tokios subtilios, kad tai duotų rezultatą (mot., 45 m., filologė, dr., be pilietybės, Latvija).

Respondentė pritaria kvotoms, nors abejoja, kad jomis galės pasinaudoti tikros profesionalės. Atvirksčiai, kokia nors arogantiška, menkai išprususi, bet siekianti valdžios moteris galės nustumti vyrą tik dėl kvotos (mot., 42 m., humanitarė, pedagogė, Lietuva).

Į kvotas akademijoje žiūrima teigiamai, nors pažymimas jų absurdiškumas. Kai tokia situacija, kvotos reikalingos, nors tai ir kvailas dalykas, bet dėl išankstinių nuostatų į moteris jos turi būti. Yra akivaizdus vyrų protegavimas, vyrai proteguoja vyrus ir net moterys labiau proteguoja vyrus negu moteris, gal bijo konkurencijos? (mot., 40 m., filoz. m. dr., Lietuva).

Į kvotas moksle respondentė žiūri teigiamai, tačiau pabrėžia, kad tai yra labai gudrus dalykas, nes moksle reikia atitikti tam tikrus reikalavimus. Čia yra tam tikri lygiai. „Aš nepalaikau kvotų, jei bet kuri moteris gali būti bet kuriuo vyrų dėl jos lyties (*gender*). Tačiau Švedijos politika man labai

priimtina: jeigu yra du lygiaverčiai kandidatai, jie priima moterį dėl jos diskriminacijos praeityje“ (mot., 56 m., prof., antropologė, Suomija).

Klausimas, pateikiamas platesnei diskusijai ir argumentacijai, galėtų būti moterų ir vyrų kvotų, kaip pereinamosios priemonės siekiant vyrų ir moterų lygių galimybių, įvedimas.

„Pirmosios moters“ fenomenas kaip kvotų atsvara ir / ar papildymas

Lietuvos istorijoje apstu iškilų moterų, kurios pirmos veikė tam tikrus socialinius ar politinius procesus. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, jų taip pat netrūko. Išskirčiau keletą:

- Valdžios struktūroje – profesorė Kazimiera Prunskienė, žymi *Sąjūdžio veikėja*, tapusi pirmąja ministre pirmininke. Tuo metu ji buvo tik viena moteris Vyriausybėje, sudarytoje iš 17 narių. Ji – pirmoji moteris, kuri dalyvavo Lietuvos prezidento rinkimuose 2003 m., nors priešlaikiniuose prezidento rinkimuose 2004 m. antrajame ture iš penkių likusių kandidatų (V. Adamkaus, P. Auštrevičiaus, V. Blinkevičiūtės, Č. Juršėno ir K. Prunskienės) dalyvavo jau dvi moterys.
- Karinėse struktūrose – 2001 m. pradžioje Gintė Damušytė buvo paskirta NATO Lietuvos misijos vadove Briuselyje, nors iki tol nė viena moteris (nuo 1949 m., kai buvo įkurta ši organizacija) neužėmė šių pareigų.
- ES institucijose – buvusios Lietuvos Respublikos finansų ministrės Dalios Grybauskaitės tapimas ES komisare 2004 m. ir geras jos veiklos bei gebėjimų įvertinimas stiprina Lietuvos tapsmą ES nare.

Neanalizuosime 2004 m. rinkimų į Europos Parlamentą rezultatų ES šalyse ir Lietuvoje (tai yra ir dar bus plačiai aptariama), kai galima kalbėti apie moterų atstovavimo rezultatus ir jų įtaką šiai institucijai, tiesiog manome, kad „Pirmosios moters“ fenomenas gali būti kvotų įvedimo pradžia.

Išvados

Pasaulinė patirtis nelygybės pripažinimo aspektu lemia socialinių struktūrų raidą ir pokyčius. Paslėpta moterų diskriminacija, pasipriešinimas pokyčiams ir neadekvačiai menkas moterų pasiekimų vertinimas sudaro gyvuojančių nelygybės nuostatų turinį. Šiuolaikinė moteris į aktyvią veiklą ateina lydima įvairiausių prietarų. Lietuvoje turėtume diskutuoti tik apie vyrų ir moterų kultūrinę nelygumą, nes jų politinė ir socialinė lygybė jau įtvirtinta mūsų įstatymuose (žinoma, socialinė lygybė niekad nepasiekiamą iš karto, kita vertus, ji dažnai

pažeidžiama). Siekiant lygių vyro ir moters galimybių reikia keisti ne tik įstatymus, bet ir kultūros normas, kurios tampa bene svarbiausias veiksnys, stabdantis lygių teisių ir galimybių įgyvendinimą. Galima bandyti plačiau diegti „atstovavimo“ (*targets*) koncepciją reprezentuojant lyčių lygybę viosoje srityse.

Literatūra

1. Lyčių lygybės aspektas. *Moterų informacijos centras* (<http://www.lygus.lt>).
2. Purvaneckas, A., Purvaneckienė, G. (2001). *Moterys Lietuvos visuomenėje* (Women in the Lithuanian Society: Comparative Analysis of Research Data). Vilnius.
3. Šeduikienė, J. (1998). Moterys politikoje. Skaičiai ir faktai. *Moterys ir rinkimai* (p. 9–30). Vilnius: MIC.
4. Taljunaite, M., Zvinkliene, A. (2001). „Mainstreaming and Academia“. *Feminizmas, visuomenė, kultūra*. No. 3, p. 94–106.

Representation as Ameasure of Gender Mainstreaming

Summary

To increase participation of women in decision-making the *quota system* is one of the ways. However, there is very strong resistance towards this system. One of the arguments of the critics is that we had this system in the Soviet times, and it neither worked nor changed the status of women. The article proposes the term of “targets” (*atstovavimas*), which includes the principle of representation at the various levels.

We suppose that an opposite the quotas on the same scale are women who have been the first on some positions and historically played rather unique and remarkable role (Ms. Kazimiera Prunskienė, professor in Economics from the University of Vilnius and well-known leader of *Sąjūdis*, became the Prime Minister of Lithuania. Nonetheless, Prunskiene’s phenomenon in 1990-1992 was more a symbolic challenge than an actual innovation in favour of women’s political involvement. She was alone woman in the 17 members Cabinet. She was the first (and the only one) woman participated in the President elections in 2003 in Lithuania; In January 2001 Ms. Gintė Damušytė has been appointed to a head of Lithuanian mission at the NATO in Brussels. No one women before (since 1949 when this organization was created) did not occupy this position of an ambassador in this organization; Previous Minister of Finance Dalia Grybauskaitė became the first Commissionaire at EU from Lithuania in 2004).

The understanding of the role of politics and government is still in the process of fundamental change.